

«Hos Hedda ligger dyb poesi på bunden . . . »

PSYKOLOGI

KLASSIKER I NY DRAKT Regissør Sofia Jupither satte opp Henrik Ibsens velkjente stykke på Torshovteatret i 2018 med Kjersti Botn Sandal i hovedrollen. Foto: Erika Hebbert / Nationaltheateret

Hedda Gabler er ikke bare et psykologisk mesterverk, det er også et stykke om hvorvidt livet har en gitt mening.

TEKST

Jon Morgan Stokkeland

PUBLISERT 1. april 2020

I artikkelen «Den gåtefulle Hedda Gabler – sett i et psykologisk perspektiv» i forrige utgave av Psykologtidsskriftet gir Ellen Hartmann en interessant og nyansert analyse av Hedda-skikkelsen. Hun viser oss at Heddas væremåte og adferd langt fra må anses som irrasjonell eller lite troverdig, slik det ofte har blitt hevdet i verkets resepsjonshistorie (Rekdal, 2001; Ystad, 2019). Hartmanns analyse bidrar til å gjøre Hedda forståelig for oss, vi kommer henne nærmere istedenfor å vike unna, slik teaterpublikums reaksjon ofte har vært. Analysen av Heddas psykologi er meningsfull og argumentene overbevisende. Selv om jeg langt på vei deler Hartmanns syn, vil jeg likevel knytte noen kommentarer til teksten i et forsøk på å utdype og supplere perspektivene hennes.

«Hedda Gabler omhandler
åpenbart et eksistensielt nivå»

Hartmanns analyse er psykologisk, den dweler i første rekke ved Heddas motiver, følelser og handlinger sett i lys av psykologiske faktorer. Deler av Hartmanns tekst omfatter også sosiologiske forhold med vidtrekkende psykologiske konsekvenser. Jeg tenker for eksempel på kvinners begrensede handlingsrom på 1890-tallet, og på den tidens moralkodeks, som nærmest forlangte av gifte kvinner at de skulle føde barn. Som Henrik Ibsen skriver i opptegnelsene til stykket: «De er ikke alle skapte til at være mødre» (Ibsen, 1890a, s. 508) ^[1] Man må imidlertid spørre seg: Risikerer vi å miste av syne avgjørende sider i kunstverket om vi vektlegger psykologiske forhold såpass sterkt? Hva med filosofiske, eksistensielle tema?

Et tankeeksperiment

GÅTEFULL I marsutgaven av Psykologtidsskriftet skrev Ellen Hartmann artikkelen «Den gåtefulle Hedda Gabler - En empatisk psykologisk lesning».

La oss gjøre et tankeeksperiment. Vi ser for oss Hedda i vår egen tid, en tid der kvinners muligheter til å realisere seg selv og være økonomisk selvstendige er svært forskjellige fra den gang Ibsen skrev sitt verk. En tid der frivillig barnløshet nok fremdeles er kontroversielt, men like fullt møtes med langt større aksept. Vi ser for oss at Hedda tar kontakt med Ellen Hartmann og får hjelp til å forstå seg selv bedre i en psykoterapeutisk prosess der hennes destruktivitet og lengsler blir møtt med nysgjerrighet, vennlig motstand og forståelse snarere enn skrekk, avsky, unnvikelse og fortielse. Videre forestiller vi oss at hun da tør å velge Ejlert Løvborg fremfor Jørgen Tesman.

Ville Ibsens beveggrunner til å skape Hedda Gabler forsvinne med en Hedda i et mye mer likestilt samfunn, med muligheten til å få god psykologhjelp? Kanskje ikke. Jeg forestiller meg at Ibsen ville ha nikket vennlig til Hartmanns analyser av Heddas psykologi, slik hun redegjør for i artikkelen. Kanskje ville han ha sagt noe om at han

hadde slike psykologiske forhold i tankene da han skrev stykket, at de endog er blant de viktigste bitene i mosaikken. Men, ville han vel ha lagt til, der er også noe mer hos Hedda-karakteren, noe som tangerer psykologifagets grenser, eller snarere: som ligger utenfor disse grensene, noe som kanskje snarere bør tilordnes nabofagene filosofi og teologi. Dette noe berører spørsmål som er like aktuelle i dag som på 1890-tallet. La meg utdype.

Psykologifagets grenser

Idet Hedda utbryter: «Ja, der har vi det! Det er disse tarvelige vilkår, jeg er kommet ind i –! (går henover gulvet) Det er dem, som gjør livet så ynkelig! Så rent ud latterligt! – For så er det» (Ibsen, 1890b, s. 90), da er det ut ifra konteksten opplagt at hun snakker om økonomiske vilkår og de begrensninger Tesmans manglende formue betyr for hennes liv. Om tolkningen får stå alene, kan den imidlertid være en unødvendig forenkling. Heddas utsagn kan ha en dobbel betydning; hun snakker ikke bare om økonomiske vilkår i snever forstand, men om livsvilkår i utvidet betydning. Jeg ser utsagnet som et forvarsel om den livsfølelsen som kommer til uttrykk i Sigbjørn Obstfelders (1993) dikt fra 1893, Jeg ser, mest pregnant i avslutningslinjene: «Jeg er visst kommet paa en fejl klode! / Her er saa underligt ...», og som mange år senere ble rikt utpenslet hos forfattere som Samuel Beckett, Albert Camus og andre sentrale modernister. Det dreier seg om en livsfølelse der det er et voldsomt og tragisk misforhold – en uløselig konflikt – mellom en drøm om hva livet skulle være, og hva det faktisk er. At tilværelsen dypest sett er absurd. Det er disse tarvelige vilkår, jeg er kommet ind i –

Man hører allerede de energiske innvendingene: «Men dette tilhører da psykologifaget like mye som filosofien og teologien?» La meg utdype perspektivet noe før jeg sier meg delvis enig i protesten.

**«Det dreier seg om en livsfølelse
der det er et voldsomt og tragisk
misforhold – en uløselig konflikt
– mellom en drøm om hva livet
skulle være, og hva det faktisk
er»**

Revolt mot livets lover

En god del av de notatene Ibsen gjorde under arbeidet med Hedda Gabler, er bevart. Det fremgår klart av disse opptegnelsene at han på denne tiden var brennende opptatt av dette misforholdet mellom drømmen om hva livet kunne være, og de faktiske realiteter. Temaet var levende til stede i samtiden og dens stemning av fin-de-siècle; dekadanse og undergang. For eksempel i den innflytelsen Friedrich Nietzsches tanker øvet, samt bruduljene rundt Hans Jægers (1885) Fra Kristiania-bohêmen.^[2] Ibsen (1890a) skriver i opptegnelsene under tittelen «Revolution mod naturlovene –» (s. 496).

Manuskriptet, som H. L.^[3] etterlader, går ud på at menneskeopgaven er: Opad, imod lysbringeren. Livet på det nuværende samfundsgrundlag er ikke værd at leve. Derfor fantasere sig bort ifra det (s. 497).

Der tales om i udviklingens tjeneste at bygge jernbaner og landeveje. Nej nej, det er ikke det. De skal gøre plads for at menneskeånden kan komme til at gøre den store svingning. For den er på afveje. Menneskeånden er kommen på afveje (s. 497).

Der siges: det er en naturlov. Nu vel, men så gør man opposition mod den. Forlanger den afskaffet. Hvorfor vige tilbage. Hvorfor overgive sig på nåde og unåde - (s. 498).

Stykket skal dreje sig om «det uoverkommelige», det, at hige og tilstræbe noget som står imod konventionen, imod det vedtagne i bevidsthederne, - også i Heddas (s. 500).

NB!!

I den store samtale mellem Hedda og E. L. sker omslaget i stykket. Han: Hvilken jammerlighed at indrette sig efter den bestående moral. Idealet vilde være om et nutidsmenneske kunde leve fremtidens liv. Hvilken jammerlighed at stride om en professorpost! (...) Jeg er ikke udsvævende i grunden. Men virkelighedslivet er ikke leveligt - (s. 507).

Livet er ikke sørgeligt. - Livet er latterligt - Og det kan ikke bæres (s. 509).

Det er om de «underjordiske kræfter og magter» der handles. Kvinden som grubearbejder. Nihilisme. Far og mor tilhørende forskellige tidsaldere. Den kvindelige underjordiske revolution i tænkningen. Slavefrygten udad mod det ytre (s. 511).

Nå skal man neppe lese disse notatene som en slags lov- og formelsamling over de skjulte tråder i forfatterskapets vev, Ibsen endret ofte mening underveis i arbeidet, nye ideer kom til, stoffet fikk tydeligere form. For min del er det likevel som om opptegnelse ofte setter ord på en fornemmelse eller anelse jeg har hatt etter å ha sett eller lest stykkene. Slik er det også her; Hedda Gabler omhandler åpenbart et eksistensielt nivå, et nivå der det handler om hvorvidt livet har en gitt mening. Og hvis man tenker at livet ikke har det, kan det i tilfelle gis mening? Eller er vi overlatt til en uavvendelig nihilisme? Stillheten i de endeløse rom? Dette er tidløse spørsmål, men det er neppe noen overdrivelse å hevde at de var særskilt fremme på 1890-tallet.

En krevende balansegang

Jeg synes Ibsens notater gir overbevisende vekt til argumentet om at han i Hedda Gabler undersøker og gir form til spørsmål om livets mening eller meningsløshet. For eksempel om vi kan slå fast at «livet er noe bestemt noe», slik Knud Løgstrup (1940/2011) formulerte det, eller om vi lever vårt liv i et meningstomt univers. Vi skal kanskje ikke forlange av psykologifaget at det skal gi svar på slike spørsmål, de tilordnes helst filosofien og teologien. At de likevel angår psykologifaget, er imidlertid nokså opplagt. Jeg tenker for eksempel på hvordan sofistikerte filosofiske argumenter om livets meningsløshet i løpet av en terapi kan komme til å vike for større livsmot idet

man blir mindre redd for å nærme seg andre og å vise mer ærlig hvem man er. Nihilisme og avanserte teorier om det fåfengte i all menneskelig streben kan være effektive verktøy i forsvarets tjeneste eller som ledd i en depressiv symptomatologi. Slik sett må psykologien kjenne til fagets grenser, og samtidig vise interesse for hva som befinner seg utenfor disse grensene. Det er et paradoks at det som befinner seg utenfor grensen, også, i en viss forstand, er innenfor. En krevende balansegang.

For å oppsummere så langt: Om et psykologisk blikk på Hedda Gabler blir stående for alene, vil det kunne skygge for de mange andre verdifulle perspektiver vi kan legge på verket, og kanskje særlig de filosofiske aspektene.

Karakteren viser seg i talen

Med denne innvendingen i mente vil jeg avslutningsvis likevel tillate meg å peke på en side ved Ibsens skrivekunst som synes særlig verdifull for psykologifaget. Dikteren makter å få frem essensielle sider ved en person gjennom måten han lar vedkommende snakke og te seg på: Karakteren viser seg i talen. Jørgen Tesman, Heddas ektefelle, illustrerer dette grepet svært tydelig:

«Filosofiske argumenter om livets meningsløshet i løpet av en terapi kan komme til å vike for større livsmot idet man blir mindre redd for å nærme seg andre og å vise mer ærlig hvem man er»

Jørgen sier gjentatte ganger i stykket; «tænk!», «tænk det!», «tænk dig!» eller «Nej tænk, Hedda!» Selv om vi kan si at dette er en maner, en uvane han har lagt seg til, i likhet med hans utrolig irriterende «Hvad!», som han legger til annenhver setning, er det også uttrykk for noe mer. Han bruker dette uttrykket for overraskelse i nesten enhver sammenheng, også der det ikke er noen grunn til å være overrasket. Slik får Ibsen frem, gjennom bruk av kun ett ord; «tænk!», at Jørgen er en person som har svært dårlig forestillingsevne, han blir tatt på sengen av de mest selvfølgelige ting. Denne omfattende fantasiløsheten får i stykket tragiske konsekvenser, idet han er helt blind for hvordan Hedda har det. Han synes overhodet ikke å se at Hedda frykter og vemmes over seksualiteten, at hun er livredd for å bli mor, at hun mangler varme følelser overfor ham, at hun opplever livet meningsomt, og at hun fristes av selvmordet. Som kjæreste og ektefelle skulle han være den nærmeste til å lytte til og snakke med Hedda om alt dette. Jørgen er neppe en ond eller kald person, men hans manglende fantasi og innlevelsesevne får fatale følger. Ibsen setter det helt på spissen mot slutten. Like før Hedda skyter seg, spør hun Jørgen, som sammen med Thea er helt oppslukt i å samle sammen restene etter Ejlerts bok: «Er der ingen ting, I to kan bruge mig til her?» (Ibsen, 1890b, s. 201). Jørgen svarer: «Nej, ingen verdens ting. (vender hovedet) Herefter

får såmæn De være så snil at holde Hedda med selskab, kære assessor!» (s. 201). Han har som vi ser her, heller ikke blick for Bracks rovdyraktige seksuelle utpressing av Hedda.

I en opptegnelse under arbeidet med sitt siste stykke, Når vi døde vågner, skriver Ibsen om en skikkelse som han må ha forlatt underveis: «Den sladderagtige frue fra hovedstaden. Gælder for uhyre morsom blandt badegæsterne. Ondskabsfuld af tankeløshed (Ibsen, 1899, s. 289).» Vi kan prøve å forestille oss hvordan han hadde gitt kropp og stemme til dette abstrakte; ondskapsfull av tankeløshet. Noe av det dramatiske mesterverket består i denne evnen til å utforme personer som sier og gjør ting som får oss tilskuere til å forstå, eller i det minste ane, hvem de er, for eksempel en person som er ondskapsfull av tankeløshet. Om Jørgen Tesman skrev Ibsen på et tidlig stadium: «Han som nu endelig har besejret hende, tarvelig af person, men hæderlig og begavet frisindet videnskabsmand» (Ibsen, 1890a, s. 497). Kanskje kunne han senere ha skrevet vedrørende ham: «fantasiløshedens fatale følger virkninger». Poenget mitt er at Ibsen og andre dramatikere er relevante for psykologifaget også på den måten at de hjelper oss å se at en persons karakter og egenskaper, for eksempel 'ondskabsfuld af tankeløshed', er abstrakte fenomener som viser seg i tale og adferd. Psykologifaget prøver i dag i stor utstrekning å fange inn dette ved hjelp av spørreskjemaer og billeddiagnostikk, som om det dreier seg om konkrete entiteter, og misforstår med dette fenomenenes ontologiske beskaffenhet. Fenomener som 'ondskabsfuld af tankeløshed' kan vi bare innkretse og beskrive ved hjelp av det mest avanserte «apparat» i universet: vårt eget sinn.

Ibsens relevans for psykologifaget

Hartmanns nye artikkel er bare én i en serie tekster hun har skrevet om Ibsen (Hartmann, 1994; 2004; 2016a; 2016b; 2017). Sammen med viktige bidrag fra psykologkollegene Siri Erika Gullestad (1994; 2019), Anders Zachrisson (Aalen & Zachrisson, 2013) og Marit Aalen (2014; 2015; 2016), samt litteraturvitere som Tom Eide (2001), Anne-Marie Rekdal (2000; 2012), Toril Moi (2006) og Jørgen Dines Johansen (2004) demonstrerer de hvor relevant Ibsens forfatterskap er for psykologifaget. At Ibsen i sitt arbeid forsket i psykologiske spørsmål, kommer også fint frem i opptegnelsene til Hedda Gabler. Han (Ibsen, 1890a) skriver f.eks.:

Virkelige forældre findes der meget få af i verden. De fleste vokser op under onkel- eller tanteopdragelse - enten negligeret og uforstået eller også forkælet (s. 501).

Under arbeidet med Vildanden skrev han (Ibsen, 1884) følgende:

Gregers's erfaringer om børns første og dybeste smerter. Det er ikke kærlighedssorger; nej, det er familjesmerterne - det pinefulde i hjemmets forholde - (s. 170).

Det er tegn som tyder på at Sigmund Freud næret en sterk beundring for Ibsen (Stokkeland, 2016; se også Brandell, 1961; 1979), og at Ibsen, sammen med William Shakespeare, Sofokles og andre store diktere, har vært avgjørende under utformingen av psykoanalysen. Synspunktet er hverken nytt eller radikalt, men det tør gjentas.

TEKST

Jon Morgan Stokkeland, psykiater, dr.philos, Stavanger universitetssykehus

KONTAKT: jon.stokkeland@lyse.net

+ **Vis referanser**

Brandell, G. (1961). Vid säklets källor: Studier och essäer. Stockholm: Bonnier

Brandell, G. (1979). Freud. A Man of His Century. (overs. White, I.). Hassocks: The Harvester Press.

Eide, T. (2001). Ibsens dialogkunst. Etikk og eksistens i Når vi døde vågner. Oslo: Universitetsforlaget

Gullestad, S.E. (1994). Fear of falling. Some unconscious factors in Ibsen's play "The Master Builder". The Scandinavian Psychoanalytic Review, 17, 27-39. <https://doi.org/10.1080/01062301.1994.10592308>

Gullestad, S.E. (2019). Helene Alvings hevn. Ibsens Gjengangere i et psykoanalytisk perspektiv. I A. Kolstad & R. Kogstad (red.), Grunnlagsproblemer i vitenskapene om mennesket. Oslo: Abstrakt

Hartmann, E. (1994). The lady from the sea. I B. Hemmer & V. Ystad (red.), Contemporary Approaches to Ibsen, (Vol. 8, 99-119). Oslo: Scandinavian University Press.

Hartmann, E. (2004). Ibsen's motherless women. I K. Brynhildsvoll & A. Kittang (red.), Ibsen Studies, (Vol. 4(1), 80-91). Oslo: Universitetet i Oslo. <https://doi.org/10.1080/15021860410007799>

Hartmann, E. (2015). Fraværet av gjensidig kjærlighet. Tidsskrift for Norsk psykologforening, 52(1), 60-69.

Hartmann, E. (2016a). Ibsens skamskutte barn. Tidsskrift for Norsk psykologforening, 53(1), 60-67.

Hartmann, E. (2016b). Hedvigs selvmord i Vildanden. Tidsskrift for Norsk psykologforening, 54(8), 654-664.

Hartmann, E. (2017). Ibsens skjebnesjokk. Tidsskrift for Norsk psykologforening, 54(12), 1174-1183.

Ibsen, H. (1890). Vildanden. I F. Bull, H. Koht og D.A. Seip (red.) (1928-1952), Henrik Ibsens Samlede verker, Bind 10. Oslo: Gyldendal. <https://www.nb.no/items/45f3b71f272f1d996d4ab9720c42ab0e?page=11&searchText=ibsen%20samlede%20verker%20koht>

Ibsen, H. (1890a). Hedda Gabler. I F. Bull, H. Koht og D.A. Seip (red.) (1928-1952), Henrik Ibsens Samlede verker, Bind 11. Oslo: Gyldendal. <https://www.nb.no/items/8a44b47cc1d47e896c545aaf2474bf76?page=5&searchText=Ibsen%20bind%2011%20samlede%20verker>

Ibsen, H. (1890b). Hedda Gabler. I Henrik Ibsens Skrifter. https://www.ibsen.uio.no/DRVIT_HG%7CHGht.xhtml

Ibsen, H. (1899). Når vi døde vågner. I F. Bull, H. Koht og D.A. Seip (red.) (1928-1952), Henrik Ibsens Samlede verker, Bind 13. Oslo: Gyldendal.

<https://www.nb.no/items/6faf71abff07c87f29159ccf38866924?page=189&searchText=ibsen%20samlede%20verker%20koht>

Johansen, J.D. (2004). Ind i natten. Seks kapitler om Ibsens sidste skuespil. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Jæger, H. (1885). Fra Kristiania-bohêmen. Oslo: Eget forlag.

Løgstrup, K.E. (1940/2011). Den erkendelsesteoretiske konflikt mellem den transcendentalfilosofiske idealisme og teologien. Århus: Klim.

Moi, T. (2006). Ibsens modernisme. Oslo: Pax.

Obstfelder, S. (1993). Dikt i samling – prosa i utvalg. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Rekdal, A.M. (2000). Frihetens dilemma. Ibsen lest med Lacan. Oslo: Aschehoug.

Rekdal, A.M. (red.) (2001). Et skjær av uvilkårlig skjønnhet. Oslo: Cappelen.

Rekdal, A.M. (2012). Ibsens to kvinner. Oslo: Vidarforlaget.

Stokkeland, J.M. (2016). The poet and the laws of life: Narcissism and object relatedness in Ibsen's late plays. *American Imago*, 73(3), 307-324. <https://doi.org/10.1353/aim.2016.0016>

Ystad, V. (2019). Innledning til Hedda Gabler. På nettsiden Henrik Ibsens skrifter.

https://www.ibsen.uio.no/DRINNL_HG%7Cintro_background.xhtml

Aalen, M. & Zachrisson, A. (2013). The structure of desire in Peer Gynt's relationship to Solveig. A reading inspired by Melanie Klein. *Ibsen Studies*, 13, 130-60. <https://doi.org/10.1080/15021866.2013.849029>

Aalen, M. (2014). Tears, remorse and reparation in Henrik Ibsen's Peer Gynt. *Scandinavian Psychoanalytic Review*, 37, 113-24. <https://doi.org/10.1080/01062301.2014.962323>

Aalen, M. (2015). Stray thoughts - seeking home: Henrik Ibsen's Peer Gynt read in light of Wilfred Bion's ideas. *The International Journal of Psychoanalysis*, 98(2). 415-424. <https://doi.org/10.1111/1745-8315.12440>

Aalen, M.S. (2016). The issue of arrested personality development in Henrik Ibsen's Peer Gynt. Readings inspired by Melanie Klein and Wilfred Bion [doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo].